

УДК 340.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.31>

Бородін І.Л.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238m
Bild123579@gmail.com*

Шишка Р.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0000-0002-0532-1909>*

Мельник О.О.

*кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0000-0002-2088-630X>
olgamelnik_1987@ukr.net*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА З ПИТАНЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УКРАЇНИ

Вступ. Загальноцивілізаційні процеси ХХ – початку ХХІ століття зумовлюють посилення ціннісних характеристик дитинства з боку міжнародної спільноти та української влади. Ухвалення міжнародних соціально-правових стандартів щодо захисту прав дітей, таких як Декларація про права дитини (1959) та Конвенція ООН з прав дитини (1989), спрямоване на забезпечення дітям повноцінного життя в суспільстві. Сьогодні соціальний захист дитинства розглядається як один із найважливіших чинників економічного, культурного та політичного розвитку суспільства.

Права, свободи та інтереси дитини стали ключовими суспільними цінностями та об'єктом уваги інститутів держави і громадян-

ського суспільства. В Україні значущість захисту прав дитини є актуальною для кожного жителя. Суспільні відносини в Україні перебувають у процесі трансформації, реформування національної правової системи. Інститут сім'ї, взаємозв'язок і відповідальність за дітей є традиційним елементом української ментальності. Держава здійснює низку заходів, спрямованих на покращення забезпечення прав і свобод дитини: імплементуються міжнародно-правові акти в національне законодавство, упроваджуються національні та регіональні програми з покращення становища у сфері сім'ї та дитинства, посилюється робота правоохоронних органів щодо боротьби з правопорушеннями стосовно прав

дітей та попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Проте, незважаючи на вжиті заходи, стан захисту прав, свобод та інтересів дитини в Україні все ще не відповідає стандартам сьогодення. Модернізація українського суспільства супроводжується низкою системних проблем, що погіршують становище дітей, адже російське вторгнення в Україну, певне соціальне розшарування, фізичне розлучення значної кількості сімей, коли жінки з дітьми виїхали за межі України, рятуючись від російських терористів, зниження якості освіти та шкільного виховання в умовах дистанційного навчання, недосконалість ювенального законодавства призводять до серйозних проблем у суспільстві щодо правового регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні.

Аналіз останніх досліджень. До питань взаємозв'язку міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні звертали свою увагу вчені-юристи В. Авер'янов, М. Бояринцева, В. Галунько, О. Горбач, М. Григоров, І. Ієрусалімова, Р. Калюжний, Я. Квітка, О. Мацелик, П. Рабинович, О. Черняк та ін. Проте безпосередньо предмет нашого дослідження ними прискіпливо не аналізувався.

Отже, актуальність питань взаємозв'язку міжнародного та національного права щодо правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні зумовлена потребою подальшого вдосконалення законодавства, забезпечення ефективного механізму захисту прав дитини та адаптації міжнародних стандартів до національних реалій.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу норм міжнародного права опрацювати теоретико-правові засади забезпечення прав, свобод і інтересів дитини.

Викладення основних положень. Захист і особлива увага дітям потрібні постійно, але тривалий час діти мали обмежені права. Історично неповнолітні були об'єктом піклування батьків, а влада дорослих над ними – майже

необмеженою. Права дитини регулювалися цивільно-правовими нормами, а їхній статус як спадкоємців був важливим. Міжнародне поняття прав дитини визрівало понад півтисячоліття тому і трансформувалося в європейській історії. У середньовіччі діти розглядалися як економічний ресурс для сім'ї та часто успадковували професію батьків. У цей час безправність дитини була основним принципом педагогіки, а тілесні покарання вважалися нормою. Підготовка дітей до майбутнього включала грамотність та релігійну освіту. Знедоленими дітьми опікувалися гільдії та монастирі. Просвітницькі філософи вперше обґрунтували право дитини на дитинство, визнаючи їх як майбутнє суспільства та цінність загальної освіти. Проте на практиці монархії не прийняли ці ідеї, і вони стосувалися лише невеликої частини дітей. Промислова революція погіршила умови життя дітей через високу експлуатацію та низький рівень соціального забезпечення. Дитяча праця не була регульована, і діти вважалися власністю дорослих.

Така ситуація тривала до початку ХХ століття, адже дитина не була суб'єктом права у повному розумінні. На початку ХХ століття європейські держави почали закріплювати права дитини на конституційному рівні. Наприклад, Конституція Німеччини 1913 року визначала політику турботи про дітей, а Конституція Австрії 1929 року надала Президенту право визнавати позашлюбних дітей. Процеси індустріалізації та демократизації у першій половині ХХ століття призвели до розуміння важливості дітей як генетичного ресурсу та об'єкта капіталовкладень. Початком міжнародної правової діяльності у сфері прав дитини вважається створення Міжнародного союзу захисту дітей 1923 року [1. с. 34].

У межах діяльності Міжнародного союзу захисту дітей було ухвалено Женевську декларацію прав дитини, яка включала п'ять основних принципів формування політики щодо дітей. Це заборона примусової дитячої праці; загальна початкова освіта для кожної

дитини незалежно від соціального статусу; безкоштовне лікування дітей до 18 років; їх всебічне оздоровлення; боротьба з дитячою безпритульністю як наслідком революційних перетворень. Проте оскільки ця Декларація мала рекомендаційний характер, і її положення не відповідали економічним інтересам урядів більшості країн, її впровадження було обмеженим. В історичному аспекті слід зазначити, що П'ята Асамблея Ліги націй 1925 року затвердила Декларацію й закликала уряди країн-членів дотримуватися її принципів. Інших важливих актів у сфері прав дитини до закінчення Другої світової війни ухвалено не було. Таким чином, 20-40-ті роки ХХ століття можна схарактеризувати як процес формування міжнародної атмосфери співробітництва у сфері прав дітей. Удосконалення системи захисту прав дитини вчені-правознавці пов'язують зі створенням Організації Об'єднаних Націй 1945 року та подальшою роботою ООН щодо формування системи захисту прав людини [2].

Одним із перших актів ООН було створення 1946 року Дитячого фонду ООН, який став міжнародною організацією надзвичайної допомоги дітям у країнах Європи, постраждалих від Другої світової війни. Від 1953 року Дитячий фонд ООН отримав назву ЮНІСЕФ і продовжує виконувати свої статутні завдання, надаючи допомогу нужденним дітям по всьому світу. Основоположний акт ООН у галузі прав людини – Загальна декларація прав людини 1948 року – містить положення, згідно з якими діти мають бути об'єктом особливого захисту й допомоги. Зокрема, статті 25 і 26 Декларації підкреслюють потребу надання дітям особливих умов для їхнього розвитку та благополуччя. Створення ЮНІСЕФ й ухвалення Загальної декларації прав людини стало важливим кроком у напрямку формування міжнародної системи захисту прав дитини, яка продовжує розвиватися й удосконалюватися до сьогодні [3].

1959 року ООН ухвалила Декларацію прав дитини, основною тезою якої стало твер-

дження, що «людство зобов'язане дати дитині все краще, що воно має». Визнаючи дітей як цивілізаційний ресурс, Декларація проголосила, що кожна дитина через її фізичну та розумову незрілість потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після її народження. Цей документ підкреслював потребу надання дітям особливих умов для їхнього всебічного розвитку та благополуччя. Декларація прав дитини 1959 року стала важливим кроком у визнанні дітей суб'єктами права, що потребують спеціального захисту й підтримки на міжнародному рівні. Це заклало основи для подальшого розвитку системи захисту прав дітей, яка продовжує вдосконалюватися і сьогодні [4].

Принципи Декларації прав дитини, серед яких – зобов'язання держав юридично і соціально гарантувати благополуччя дітей, стали першою спробою акцентувати увагу на проблемах прав дитини та привернути до них увагу світової громадськості. Наступним етапом у розвитку міжнародної системи захисту прав дитини стали об'єднані процеси в Європі, що відбулися в контексті Європейської конвенції захисту прав людини і основних свобод 1950 року та Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Ці документи стали основою для розширення регіонального правозахисного співробітництва, включаючи захист прав неповнолітніх. Діти були визнані як категорія, що нестиме відповідальність за майбутнє. У Заключному акті були сформульовані принципи «нормального розвитку дитини», «забезпечення захисту від розбещення і розпусти», а також принцип відповідальності і покарання у випадках, коли діти використовуються в будинках розпусти або мають доступ до тютюну, алкоголю та наркотиків. Ці принципи відображені в законодавстві європейських країн, зокрема в адміністративних і кримінальних нормах, а також стали основою освітніх і виховних стандартів. Таким чином, сформувалися зборонні та обмежувальні норми, які посприяли

створенню міжнародної системи захисту прав дитини [5].

Ухвалення 1966 року Міжнародних Пактів про права людини сформувало нові стандарти для захисту прав дитини, оскільки ці договори визначали права всіх індивідумів у всіх сферах суспільних відносин. Формат Пактів, разом із Європейською Конвенцією з прав людини, яка передбачає можливість судового захисту їх норм, започаткував самостійний вид міжнародного правового процесу в межах Міжнародного суду з прав людини.

Заключним етапом у визнанні міжнародним співтовариством особливих потреб і уразливості дітей стало ухвалення 1989 року та вступ у силу 1990 року Конвенції ООН про права дитини. Ця Конвенція стала ключовим документом, який забезпечує всебічний захист прав дітей на міжнародному рівні, визнаючи їх особливу потребу в охороні та турботі [6]. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована 198 країнами, включаючи Україну, стала першим міжнародним документом, який надав правам дитини силу норми договірного права. Основна ідея документа полягає у визнанні того, що дитина народжується з правами і основоположними свободами, властивими всім людям. Конвенція містить чотири основних принципи. Перший – діти не мають зазнавати дискримінації незалежно від кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, економічного і фізичного стану або будь-якого іншого статусу дитини чи її батьків/опікунів. Другий – діти мають право на виживання й розвиток у всіх аспектах їхнього життя, включаючи фізичний, емоційний, психічний, пізнавальний, соціальний та культурний розвиток. Третій – найважливіші інтереси дитини мають ураховуватися в ухваленні рішень чи діях, що безпосередньо стосуються дитини або групи дітей. Цих стандартів мають дотримуватися як уряди, так і родичі. Четвертий – діти мають бути сприйняті як активні учасники усього, що стосується їхнього життя,

і мати право вільно виражати свої думки, які мають бути враховані [7].

Конвенція також є основою для розроблення резолюцій та рекомендацій на тематичних робочих зустрічах і форумах різного формату. Згідно зі статтею 44 Конвенції 1991 року було створено Комітет ООН з прав дитини, який регулярно заслуховує звіти держав-членів ООН про виконання положень Конвенції. Основні положення Конвенції відображено в Законі України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні засади державної політики з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, освіту та соціальний розвиток [7].

Висновки: Здійснений аналіз нормативних актів, на основі яких організується правова та організаційна діяльність органів державної влади і посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод дітей в Україні, дає можливість зрозуміти напрямки формування планів та завдань щодо створення необхідних умов життя громадян в Україні.

Сучасні міжнародні стандарти у сфері діяльності відповідних державних структур допомагають сформувати форми й методи виховання та навчання дітей, публічної взаємодії з їх батьками в Україні, насамперед на основі принципів цього ж таки міжнародного законодавства, яке визначає, що права дитини як цінність і юридична категорія міжнародного й національного права оформилися лише в 90-х роках минулого століття. Погляди на статус дитини змінилися, коли дитина перестала бути незаперечним суб'єктом батьківської влади та (або) об'єктом державної тоталітарної політики.

Після ухвалення профільної Конвенції ООН про права дитини, яка закріпила її статус як суб'єкта права, в усіх демократичних державах, зокрема й в Україні, розпочався процес приведення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у цій галузі.

Сьогодні в Україні діють прогресивні норми прямої дії Конституції України, щодо визначення та забезпечення прав дітей. Крім того Парламент України ратифікував в різні періоди 16 міжнародно-правових актів у сфері прав дитини. Також у системі національного законодавства діють близько тридцяти законів, які прямо або опосередковано стосуються питань забезпечення прав дітей. Вони стосуються так чи інакше проблематики дотримання громадянських, політичних, еко-

номічних, соціальних і культурних прав дітей. Національне законодавство у сфері правового захисту прав дітей у більшості випадків на відмінну від міжнародного не є абстрактним. Воно визначає конкретний правовий механізм боротьби з дитячою смертністю та захворюваністю, дитячими правопорушеннями, безпритульністю, соціальним сирітством, забезпечує права дітей з обмеженими можливостями, викоренення фактів насильства над дітьми в усіх сферах життя.

Анотація

У статті розкрито взаємозв'язок міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав і законних інтересів дітей в Україні. Здійснений аналіз нормативних актів, на основі яких організується правова та організаційна діяльність органів державної влади та посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод дітей в Україні, дає можливість зрозуміти напрямки формування планів і завдань щодо створення необхідних умов життя громадян в Україні. Розкрито, що сучасні міжнародні стандарти у сфері діяльності відповідних державних структур допомагають сформувати форми й методи виховання та навчання дітей, публічної взаємодії з їх батьками в Україні, насамперед на основі принципів цього ж таки міжнародного законодавства, яке визначає, що права дитини як цінність і юридична категорія міжнародного та національного права оформилися лише в 90-х роках минулого століття. Погляди на статус дитини змінилися, коли дитина перестала бути незаперечним суб'єктом батьківської влади та (або) об'єктом державної тоталітарної політики. Після ухвалення профільної Конвенції ООН про права дитини, яка закріпила її статус як суб'єкта права, в усіх демократичних державах, і свого часу в Україні, розпочався процес приведення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у цій галузі.

Сьогодні діти становлять близько чверті населення України. В Україні діють прогресивні норми прямої дії Конституції України щодо визначення та забезпечення прав дітей. Крім того Парламент ратифікував у різні періоди півтора десятки міжнародно-правових актів у сфері прав дитини. Також у системі національного законодавства діють близько тридцяти законів, які прямо чи опосередковано стосуються питань забезпечення прав дітей. Вони стосуються так чи інакше проблематики дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав дітей. Національне законодавство у сфері правового захисту прав дітей у більшості випадків на відмінну від міжнародного не є абстрактним. Воно визначає конкретний правовий механізм боротьби з дитячою смертністю та захворюваністю, дитячими правопорушеннями, безпритульністю, соціальним сирітством, забезпечує права дітей з обмеженими можливостями, викоренення фактів насильства над дітьми.

Ключові слова: батьківська влада, виховання та навчання дітей, державна влада, діти, міжнародні стандарти, нормативно-правовий акт, норми прямої дії, права дітей, правопорушення, суб'єкт права.

Borodin I.L., Shyshka R.B., Melnyk O.O. Interrelation of international and national law on issues of legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine

Summary

The article reveals the interconnection between international and national law concerning the legal regulation of the rights and legitimate interests of children in Ukraine. The conducted analysis of

normative acts, based on which the legal and organizational activities of state authorities and officials regarding the protection of children's rights and freedoms in Ukraine are organized, allows us to understand the directions for forming plans and tasks to create the necessary living conditions for citizens in Ukraine. It is disclosed that modern international standards in the activities of relevant state structures help to form methods and forms of education and training of children, as well as public interaction with their parents in Ukraine, primarily based on the principles of the same international legislation. This determines that the rights of the child as a value and a legal category of international and national law were established only in the 1990s. The views on the status of the child changed when the child ceased to be an unquestioned subject of parental authority or an object of state totalitarian policy. Following the adoption of the UN Convention on the Rights of the Child, which established the child's status as a subject of rights, all democratic states, including Ukraine, began the process of bringing national legislation in line with international standards in this field. Today, children constitute about a quarter of Ukraine's population. Currently, progressive norms of direct action of the Constitution of Ukraine, regarding the definition and protection of children's rights, are in effect in Ukraine. In addition, the Ukrainian Parliament has ratified over a dozen international legal acts in the field of children's rights at various times. Also, about thirty laws in the national legal system directly or indirectly relate to issues of protecting children's rights. They concern the problem of ensuring civil, political, economic, social, and cultural rights of children. Unlike international law, national legislation in the field of legal protection of children's rights is not abstract. It defines a specific legal mechanism to combat child mortality and morbidity, juvenile delinquency, homelessness, social orphanhood, and ensuring the rights of children with disabilities, and eradicating violence against children in all areas.

Key words: children, children's rights, education and training of children, international standards, normative legal act, norms of direct action, offenses, parental authority, state authorities, subject of rights.

Список використаних джерел:

1. Буткевич В.Г., Войтович С.А., Григоров О.М. та ін. Міжнародне право: Основні галузі: підручник. Київ: Либідь, 2004. 814 с.
2. Заблоцька Л.Г., Євінгов В.І., Рабинович П.М. Права людини. Київ, 1995. 374 с.
3. Загальна декларація прав людини ООН. *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
4. Декларація прав дитини. Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.-
5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. *Ліга Закон*. 2023. <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010?an=2>
6. Конвенція про права дитини (схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989). *Верховна Рада України*. 2023. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Верховна Рада України*. 2023. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>